

Tähenärimisi ameti- ja õiguskeele kallal

Ilmar Tomusk

Keeleinspektsiooni peadirektor

Kirjakeele norm ja ametlik keelekasutus

Keeleseadus käsitleb ametliku keelekasutusena riigi ametiasutuse ja valitsusasutuse hallatava riigiasutuse ning kohaliku omavalitsuse ametiasutuse ja kohaliku omavalitsuse ametiasutuse hallatava asutuse, notari, kohtutäituri ja vandetõlgi ning nende büroo või muu avaliku halduse ülesandeid täitma volitatud asutuse, kogu või isiku dokumentide, veebilehe, siltide, viitade ja teadaannete keelekasutust. Keeleseaduse § 4 sätestab, et ametlik keelekasutus peab vastama kirjakeele normile. Keeleseaduse alusel on Vabariigi Valitsus andnud määruse „Eesti kirjakeele normi kehtestamise kord“, mis ütleb: kirjakeele normi peab tagama ametliku keelekasutuse ühtluse ja selguse ning soodustama keelekasutuse hea tava rakendamist.

Määruse kohaselt on kirjakeele norm määratud Eesti Keele Instituudi uusima õigekeelsussõnaraamatuga (ÕS 2013), Emakeele Seltsi keeletoimkonna otsustega ning keeletoimkonnas heaks kiidetud ortograafiareeglistiku, normatiivse käsiraamatu ja grammatikaga.

Sellest võib järeldada, et ametlik tekst peab olema kirjutatud vigadeta ning arusaadav. Kahjuks ei pruugi vigadeta kirjutatud tekst olla alati arusaadav.

Normi rikkumisega seotud menetlused

Juhtumeid, kus ametliku dokumendi keel oleks arusaamatu selles esinevate õigekirjavigade tõttu, on Keeleinspektsiooni järelevalvepraktikas üpris harva ette tulnud. Probleeme on vene õppekeele koolide ja vene ettevõtjate avalikkusele suunatud veebilehtedega, kus eestikeelse teksti koostamisel on pimesi usaldatud Google'i tõlget. Tulemus on eesti keele valdajale naljakas, kuid kesise teabeväärtusega.

Dokumentides esineb mõnikord ka lohakusvigu. Ühe ministeeriumi kantsler kinnitas töörühma, millesse kuulusid osakonnajuhatajad, nende ametinimetuseks oli aga käskkirjas läbivalt märgitud *osakonn juhataja*.

2012. aastal oli Keeleinspektsioonis kaebuse alusel menetluses kriminaalmenetluse lõpetamise määrus, mille oli koostanud vene keelt emakeelena kõnelev vanemuurija vigadest kubisevas eesti keeles. Inspektsioon tegi määruse koostanud töötajale ettekirjutuse täiendada keeleoskust, kuigi arvukatest õigekirjavigadest hoolimata (2,5 leheküljel oli umbes 40 viga) oli tekst siiski arusaadav.

Meile on tulnud kaebusi, et Narva haigla on väljastanud töötervishoiuga seotud eestikeelseid dokumente, millest on keelevigade tõttu raske aru saada. Kahjuks ei ole meile kõnealuseid dokumente ega vigaseid tekstiosid saadetud ning seetõttu on neile raske hinnangut anda. Kuna tegemist on ametlike dokumentidega, peavad need kindlasti vastama kirjakeele normile. Arstidelt nõutakse eesti keele oskust tasemel C1, s.o kõrgetasemel. Paljude vigaste dokumentide koostamise võimalikuks saamine annab tunnistust tõigast, et paljud Ida-Virumaa arstid ei valda

eesti keelt nõutaval tasemel. Kõigele vaatamata tuleb haiglal tagada, et dokumendid oleks vormistatud heas eesti keeles, kasutades näiteks meditsiinivaldkonda tundva keeleteimetaja abi.

Õiguskeel ja selle selgus

Hoopis rohkem muret on dokumentidega, millesse on kuhjatud suur hulk seadusesätteid ning seejuures on püütud võimalikult täpselt järgida õigusaktide sõnastust. Õigusaktide keel aga erineb tihti tavakeelest, mistõttu õigusaktist arusaamiseks on tarvis asjaomast valdkonda tunda.

1999. aastal oli Riigikogu menetluses seaduse arusaadavuse tagamise seaduse eelnõu, milles seati kriteeriumiks, et seadus on arusaadav, kui selle mõttest võib vajaliku süvenemise korral aru saada eesti keelt vabalt valdav vähemalt põhiharidusega inimene, kes ei ole õigusloome, õigusteaduse ega ka selle kitsama eriala spetsialist. Seadus jäi vastu võtmata, ent hilisemates, valitsuse määrusega kinnitatud normitehnika eeskirjades jääb õigusakti sõnastuse suhtes kõlama mõte, et see peab olema nii selge, et õigusnormi sisu oleks normi kohaldajale üheselt arusaadav ja väljendaks täpselt seadusandja tahet.

Juriidiliselt korrektne, kuid keerukas ja erisuguseid tõlgendusi võimaldav seadustekst ei aita seaduse nõudeid täita. Ametnik, kelle ülesanne on seaduse täitmist korraldada või selle üle järelevalvet teha, peab suutma seadusandja tahet arusaadavalt selgitada kõigile, kellele seadusega õigusi või kohustusi pannakse.

Keeleinspeksiooni järelevalvetöös on tekitanud küsimusi keeleseaduse § 16 lõige 3, mis sätestab: *Kaubamärgi kasutamisel isiku tegevuskoha tähisena või välireklaamis tuleb kaubamärgi võõrkeelne osa, mis sisaldab olulist teavet tegevuskoha, pakutava kauba või teenuse kohta, esitada ka eestikeelsena, kahjustamata seejuures kaubamärgi eristusvõimet ja kohaldamata käesoleva paragrahvi lõiget 2. Nimetatud teabe võib esitada ka tegevuskoha sissepääsu juures.*

Ettevõtjad on kurtnud, et seda teksti lugedes tekib kohe mitu küsimust. Ettevõtja ei saa aru, mida tähendab *isiku tegevuskoha tähis*, sest tema jaoks on tegemist lihtsalt kaupluse sildiga. Ta ei saa aru, mida tähendab *oluline teave*, sest see, mis ühe jaoks on oluline, ei pruugi seda olla teise jaoks. Ning lõpuks ei saa ta aru, miks ja mil moel võiks ta *kahjustada kaubamärgi eristusvõimet* ning mis see eristusvõime üldse on.

Ametniku ülesanne on ettevõtjale selgitada, et *isiku tegevuskoha tähis* ongi seesama kaupluse silt. *Oluline teave tegevuskoha kohta* peab ütlema, kas tegemist on *kaupluse, kohviku, restorani, ööklubi* või millegi muuga. *Kaubamärgi eristusvõime kahjustamata jätmise* tähendab aga seda, et eestikeelse teabe lisamise nõue ei piira õigust kasutada kaubamärki täpselt sellisena, nagu see on registreeritud. Eestikeelse teabe võib panna sinna, kuhu ettevõtja arvab heaks seda panna.

Teinekord võib seadusetekstist leida harjumuspärase ja õiguslikult korrektse väljendi, mille selgitamisel juristil ei teki kaksipidi mõtlemist, kuid tavaloojika võib anda hoopis teise tulemuse.

Korteriühituseaduse § 3 lõige 1 sätestab: *Korteriühistu asutamine toimub mittetulundusühingute seaduses ettenähtud korras korteriomanditeks jagatud kinnisasja korteriomani ke enamuse otsuse alusel, kui sellele enamusele kuulub korteriomandi eseme mõtteliste osade kaudu suurem osa ehitisest ja maatükist. Asutamislepingut ei sõlmita.*

Elumaja kohta, kus kavatsetakse asutada korteriühitust, on selles lõigus kasutatud kolme erisugust sõna: *korteriomanditeks jagatud kinnisasi, korteriomandi ese* ning *ehitis ja maatükk*.

Midagi ei ole valesti, kuid kindlasti oleks seda võimalik palju lihtsamalt väljendada. Üldkeeles tavalistel ja kõigile arusaadavatel sõnadel *maja* ja *korter* selles seaduses kohta ei ole.

Korteriühistuseaduse § 3 lõige 2 punkt 7 sätestab, et korteriühistu asutamisel tuleb registripidajale esitada andmed korteriühistu sidevahendite kohta. Mida aga tähendab väljend *andmed korteriühistu sidevahendite kohta*? Kas soovitakse teada, mitu telefoni on korteriühistus? Või hoopis seda, mis tüüpi need telefonid on – laua- või nutitelefonid? Või hoopis seda, mis firma telefoni eelistab ühistu asutamise initsiatiivgrupp, kas Apple´it, Samsungi või Huawei? Need küsimused on täiesti võimalikud, sest need kõik on andmed sidevahendite kohta. Aga tegelikult soovitakse hoopis ühistu telefoninumbrit. Miks siis ei võiks seadusesse ka sedasi kirjutada. Kirikute ja koguduste seaduse § 13 lõike 3 punkt 3 küsibki registri jaoks sidevahendite, s.o telefoni, faksi vms numbreid.

See, et lihtsate asjade ütlemine lihtsas keeles pole kaugeltki lihtne, selgub seadustekste lugematagi. Kui vanasti tuli bussi sisenedes esitada sõidupilet, siis nüüd teatab bussi valjuhääldi pea igas peatuses: „Valideerige sõiduõigus igal sisenemisel ühissõidukisse.“ Küllap siis on *sõiduõiguse valideerimine* väärikam kui *pileti esitamine*.

Kui mõistlik on mõistlik?

Peaaegu neljakümnes seaduses kasutatakse mõistet *mõistlik*, kõige enam on mõistlikkusele apelleeritud võlaõigusseaduses ja kohtumenetlust reguleerivates seadustes.

Võlaõigusseaduses on *mõistlikku* kasutatud enam kui sada korda. Paragrahvis 7 on kirjas, mida tähendab mõistlikkuse põhimõte: *Võlasuhtes loetakse mõistlikuks seda, mida samas olukorras heas usus tegutsevad isikud loeksid tavaliselt mõistlikuks*. Eesti keelde tõlgituna tähendab see, et mõistlik on see, mis on mõistlik. Ma ei julge kinnitada, et see definitsioon asja kuidagimoodi selgemaks teeks.

Tsiviilseadustiku üldosa seaduses on sõna *mõistlik* kasutatud 17 korda. Seaduse § 75 räägib tahteavalduse tõlgendamisest: *Kindlale isikule tehtud tahteavaldust tuleb tõlgendada vastavalt tahteavalduse tegija tahtele, kui tahteavalduse saaja seda tahet teadis või pidi teadma. Kui tahteavalduse saaja tahteavalduse tegija tegelikku tahet ei teadnud ega pidanudki teadma, tuleb tahteavaldust tõlgendada nii, nagu tahteavalduse saajaga sarnane mõistlik isik seda samadel asjaoludel mõistma pidi*.

Kes on aga see salapärane *tahteavalduse saajaga sarnane mõistlik isik*? Kas ta on sama pikk, sama värvi juustega, samast soost, sarnase välimusega? Mis ulatuses ta peaks olema tahteavalduse saajaga sarnane, et teda võiks seaduse mõttes sarnaseks lugeda? Ja kas tahteavalduse saaja ise on mittemõistlik?

Sama paragrahvi teine lõige läheb mõistlikkusega veelgi üldisemaks: *Tahteavaldust, mis ei ole tehtud kindlale isikule, tuleb tõlgendada vastavalt tahteavalduse tegija tahtele. Kui selline tahteavaldus on suunatud avalikkusele, tuleb seda tõlgendada nii, nagu mõistlik isik seda mõistma pidi*.

Siin ei pea mõistlik isik enam kellegagi sarnanema, ainsaks nõudeks on see, et ta peab olema mõistlik. Aga milliste kriteeriumide alusel me liigitame inimesi mõistlikeks ja mittemõistlikeks? Eesti keele seletav sõnaraamat ütleb, et isik on mõistlik, kui ta on talitsetud, tasakaalukas, mõõdukas, korralik, korralikult käituv.

Näiteks meie kultuuriruumis viib mõistlik isik alati ise prügiämbri välja, enne kui abikaasa talle selle kohta märkuse teeb. Mõnes teises kultuuris aga peetakse säärast initsiatiivi äärmiselt ebamõistlikuks. Mõistlik inimene paneb end talvel soojalt riidesse, peseb pärast sööki hambaid ning pakub trollibussis vanainimesele istet. Mõistliku inimese tunnuseid võiks veelgi välja mõelda, kuid ma kardan, et tsiviilseadustiku üldosa seaduses peetakse siiski silmas muid kriteeriume. Milliseid, seda pole öeldud. Igal juhul tundub, et näiteks kohtuvaidluses ei oleks millegi mõistlikkuse või ebamõistlikkuse väitmisel nende sõnade sõnaraamatutähendusele toetumine kuigi mõistlik.

2009. aastal jõustunud töölepingu seaduses on sõna *mõistlik* kasutatud 31 korda, kusjuures sellesama seaduse eelmises versioonis ei kasutatud seda sõna kordagi. Eeldatavasti lootis seadusandja, et selle lisamine seadusteksti teeb seaduse rakendamise lihtsamaks, sest kes tahaks tunnustada, et ta ei ole mõistlik. Kuid see, mis on tööandja jaoks mõistlik, ei pruugi seda olla töövõtja jaoks. Seda olukorda võiks võrrelda kvantmehaanikast tuntud Heisenbergi määramatuse printsiibiga. Heisenbergi järgi on võimatu ühekorraga määrata elektroni või mõne muu osakese impulssi ja asukohta kui tahes suure täpsusega. Täpselt samamoodi jääme me jänni sellega, kui meil on vaja leida midagi, mis on ühtviisi mõistlik töölepingu mõlemale osapooltele.

Võtame ette seaduse teksti. Seaduse § 17 lõiked 1 ja 2 selgitavad, milline peab olema tööandja korralduse sisu: *Tööandja korraldus peab olema seotud töölepingus ettenähtud tööülesandega. Korralduse andmisel peab tööandja mõistlikult arvestama töötaja huve ja õigusi.*

Kui hakata mõtlema, mida sõna *mõistlik* siin tähendab, siis selgub, et tegelikult ei tähenda see mitte midagi. Tööandja võib küll midagi mõistlikult arvestada, kuid see, mis on mõistlik tööandja arvates, et pruugi olla mõistlik töötaja jaoks. Pigem võiks sellest *mõistlikust* siin hoopis loobuda.

Sama paragrahvi lõige 3 ütleb: *Töötaja ei pea täitma korraldust, mis ei ole seotud töölepingu, kollektiivlepingu ega seadusega. Korraldus, mis ei ole seotud töölepingu, kollektiivlepingu ega seadusega ja millest ei või kokkuleppel kõrvale kalduda või mis on vastuolus hea usu või mõistlikkuse põhimõttega, on tühine.*

Nagu me juba eelnevalt võlaõigusseaduse alusel näitasime, on mõistlikkuse põhimõte järgmine: *mõistlikuks loetakse seda, mida samas olukorras heas usus tegutsevad isikud loeksid tavaliselt mõistlikuks.* Seega pole viitest mõistlikkuse põhimõttele mitte mingit kasu, pigem võiks viidata töötaja ja tööandja kokkuleppele ja selgitada, millised on osapoolte õigused, kui kokkulepet ei saavutata.

Töölepingu seaduse § 24 lõige 3 sätestab: *Tööandja maksab töötajale konkurentsipiirangu kokkuleppest kinnipidamise eest pärast töölepingu lõppemist igakuist mõistlikku hüvitist.*

Taas tekib küsimus, kui suur on mõistlik hüvitis, sest suure tõenäosusega näevad tööandja ja töövõtja seda väga erinevalt. Siingi võiks selguse mõttes viidata kokkuleppele.

Seaduse § 37 räägib töötasu vähendamisest töö andmata jätmise korral: *Kui tööandja ei saa ettenägematust, temast mitteolenevatest majanduslikest asjaoludest tulenevalt anda töötajale kokkulepitud ulatuses tööd, võib ta töötasu kuni kolmeks kuuks 12-kuulise ajavahemiku jooksul vähendada mõistliku ulatuseni, kuid mitte alla Vabariigi Valitsuse kehtestatud töötasu alammäära, kui kokkulepitud töötasu maksmine oleks tööandjale ebamõistlikult koormav.*

On selge, et igasugune töötasu vähendamine on töötaja jaoks ebamõistlik, samuti on tööandja jaoks ebamõistlik maksta kokkulepitud töötasu juhul, kui tal pole võimalik töötajale tööd anda.

Tööandjale on see ilmselgelt koormav. Minu arvates oleks palju mõistlikum viidata seaduses taas osapoolte kokkuleppele.

Töölepingu seaduse § 42 sätestab: *Tööandja annab töötajale vaba aega käesolevas jaos ettenähtud tingimustel ja korras. Töötajal on õigus nõuda vaba aega käesoleva seaduse §-s 38 ettenähtud tingimustel. Vaba aja andmisel tuleb mõistlikult arvestada tööandja ja töötaja huve.*

Sätte tekstist selgub, et vaba aja andmisel tuleb arvestada nii töötaja kui ka tööandja huve. Nii võiks kirjutada, loobudes antud kontekstis täiesti sisutühjast sõnast *mõistlik*.

Kas oluline on oluline?

Lisaks *mõistlikule* võib probleeme tekkida teistegi subjektiivset suhtumist väljendavate mõistete. Olgu siinkohal näiteks toodud sõna *oluline*, millest eespool juba põgusalt juttu oli. Seda sõna on kasutatud paljudes seadustes, kuid selle sisu jääb tavaliselt ebamääraseks. Ei saa öelda, et see alati päris sisutühi sõna oleks. Pigem vajab see sisustamist iga seaduse kontekstis eraldi. Näiteks tarbijakaitseseaduse § 15 lõikes 1 nimetatakse kauplemisvõtteid, mis võivad oluliselt moonutada keskmise tarbija majanduskäitumist, lõikes 7 selgitatakse aga, mida nimetatud kauplemisvõtete all silmas peetakse. Paragrahv 17 sätestab nõuded ostukutsel esitatavale olulisele teabele, esitades täpse loetelu asjaolude kohta, mida olulise teabena käsitatakse.

Keeleseadus jätab mõiste *oluline võõrkeelne teave* lahtiseks. Keeleseaduse § 16 lõige 5 sätestab: *Avalikel üritustel peab korraldaja tagama olulise võõrkeelse teabe tõlke eesti keelde.*

Esimene küsimus, mis selle sätte puhul tekib, on see, kuidas teha avalikel üritustel vahet olulisel ja ebaolulisel teabel ja kuidas korraldaja teab selle üle otsustada enne ürituse toimumist. Ning miks peaks keegi üldse edastama avalikel üritustel ebaolulist võõrkeelset teavet, mida ei ole vaja kuulajatele tõlkida. Et tegemist ei ole pelgalt filosoofilise probleemiga, näitavad Keeleinspeksioonile laekunud kaebused, milles kurdetakse selle üle, et avalikel üritustel jäetakse osa võõrkeelsest teabest tõlkimata. Kaebusi on olnud Tallinna mitmes linnaosas või Maardus toimunud rahvaürituste kohta. Viimane kaebus puudutab aga eelmise aasta lõpus toimunud Eesti Keskerakonna kongressi.

Erakonna liige Yana Toom esines seal mitmele eestikeelsele sõnavõtule lisaks ka venekeelse sõnavõtuga, mida eesti keelde ei tõlgitud. Kuna siinkirjutaja ise kongressil ei viibinud ega jälginud ka kongressi ülekannet, on väga raske otsustada, kas nimetatud sõnavõtt oli oluline või ebaoluline. Ning keeleametnik ei saagi seda otsustada, see on avaliku ürituse korraldaja pädevuses. Kui korraldaja otsustas nimetatud sõnavõttu mitte tõlkida, siis järeldub sellest, et tema arvates oli sõnavõtt ebaoluline. Kuid kaebuse esitanud inimese jaoks oli see ilmselgelt oluline, sest ta tahtis teada, mida Euroopa Parlamendi saadik kongressil osalejatele ütles.

Toodud näitest nähtub, et sõna *oluline* lisamine seaduse teksti võib selle rakendamise teha tunduvalt raskemaks ning võib viia täiesti absurdsete olukordadeni, nagu viidatud kaebuse puhul juhtuski.

Kokkuvõttes võiks öelda, et õigusakti tekst peaks olema võimalikult selge ja üheselt mõistetav. Loobuda tuleks sõnadest ja väljenditest, mis seaduseteksti mõistmist ja selle rakendamist raskemaks teevad ning oma subjektiivsuse tõttu vaidlusi tekitavad. Kui aga peetakse vajalikuks selliseid umbmääraseid sõnu seaduses kasutada, tuleks nende sisu määratleda konkreetse seaduse mõttest ja eesmärgist lähtudes.